

5. Цитович В. Проблеми термінології сучасної наукової реставрації // Українські термінологічні словники з мистецтвознавства й етнології. Досвід складання, проблеми та перспективи підготовки. – Наук.-практ. конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Миколи Федотовича Трохименка. – К.: АНТ, 1999.
6. Glossary of basic archival and library conservation terms / Ed. C.C. Nogueira.

*Лариса Мовчун, к. ф. н. **

Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374

З ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ СТВОРЕННЯ РИМАРІЇВ

Ще на початку 80-х років ХХ ст. лінгвісти спостерегли бум „лексикографічної параметризації мови”, що полягає в закріпленні результатів різноаспектних спостережень над мовою в словниковій формі [2, с. 6]. Увага мовознавців зосередилася, зокрема, й на мові поетичного жанру в цілому та на мові окремих поетів. На той час поетична мова деяких українських класиків була лексикографована („Лексика „Енеїди” І. П. Котляревського. Показчик слововживання” В. Ващенко, Ф. Медведєва та П. Петрової (1955), „Лексика п'єс та од І. Котляревського” А. Бурячка та ін. (1974), „Словник мови Шевченка” (1964)). У 1979 р. було видано „Словник українських рим” А. Бурячка та І. Гурина – першу подібну працю на теренах України.

Римарій – досить давній вид словника. Найперші з них були укладені китайськими мовознавцями ще до IV ст. Згодом словники рим стали традиційними. Це „Категорії звуків” Лі Дена, „Зібрання рим” Люй Цзина і найвідоміший словник, яким у зміненому вигляді користуються й нині, „Розрізання і рими” Лу Фаяня (601 р.). Історія європейських римаріїв почалася з XVI ст. після опублікування Пеллегріно Моретто римарія Данте й Петрарки (1528 р.). Упродовж кількох наступних років виходили у світ зібрання рим італійських поетів епохи Відродження Дж. Ланфранко та Б. ді Фалько. Тоді ж з'явилися перші спроби створення словника рим у Франції – „Dictionnaire des rymes françoises” Ж. Лефевра (1572 р.), що являв собою загальнономовний римарій, на противагу

* © Л. Мовчун, 2005

італійським авторським словникам. У Німеччині словник рим (латинською мовою) побачив світ 1540 р., німецькою ж – у XIX ст. Перший іспанський римарій з'явився в XVII ст., польський – у XVIII ст., угорський – у XIX ст. В XIX – на початку XX ст. укладаються російські словники рим: „Собрание рифм по алфавиту”, „Словарь рифм русского языка” Л. Шаховської, „Словарь рифм (мужских)” М. Бродовського, „Полный словарь русских рифм” Н. Абрамова. Середина XX ст. дає зразки нових римаріїв (англійського, американського, іспанського, італійського, французького, шведського, болгарського тощо) – на основі нових загальномовних словників. З другої половини XX ст. починається нова хвиля авторських римаріїв: польських – С. Трембецького, А. Міцкевича; російських – О. Пушкіна, М. Лермонтова.

У 1940 р. завершив роботу над рукописом українського римарія поет і перекладач В. Черевко (Віктор Вер), проте його праця загинула під час Другої світової війни. Були й інші спроби збирання слів, що римуються. Так, близько півстоліття працював над своїм словником С. Караванський; „Словник рим української мови, укладений як лінгвографічна модель формального нагромадження звукових сигналів мовним центром людини” побачив світ у 2004 р. Мовознавець І. Чередниченко досліджував римотворні властивості мови і працював над проблемою створення словника рим („римословника”) Т. Шевченка. За свідченням І. Гурина, в архівних фондах є рукописні словники рим І. Котляревського, М. Шашкевича, П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, Т. Шевченка, Л. Глібова, Лесі Українки [5, с. 4]. Опубліковано „Словник рим Є. Гребінки”, укладений І. Гурином (1982 р.).

Протягом останнього десятиріччя з'явився ряд праць російських лексикографів: „Словарь русских созвучий” С. Федченка (1995 р.), „Словарь популярных рифм” В. Онуфрієва (2002 р.), „Словарь рифм А. Блока” Т. Максимової (1998 р.), словники рим І. Бродського (1998 р.), М. Цветаєвої (2000 р.), Р. Рождественського (2001 р.), укладені А. Бабакіним, і т. ін.

Словники рим характеризуються своєрідним добром поетичної лексики. Вони містять лише гнізда або пари тих слів і словоформ, що римуються і вживаються (реально чи потенційно) в одному поетичному мікротексті.

Працюючи над будь-яким словником, лексикограф визначає:

- об'єкт лексикографування;

- спосіб розміщення матеріалу;
- адресат словника.

Виходячи з самої назви словник рим, слід очікувати, що об'єктом лексикографування є рими. Однак цей термін об'єднує ціле віяло дефініцій, що різняться в літературознавчих школах різних країн і навіть у межах однієї країни, як-от:

- рима – два, три і більше слова, що утворюють звукову співзвучність [3, с. VII] – болгарське літературознавство;
- рима – співзвучні закінчення слів (віршових рядків) [1, с. 5; 7, с. 23] – російське літературознавство;
- рима – співзвучність, суголосся закінчень слів у віршових рядках [10, с. 315; 11, с. 592;] – українське літературознавство;
- рима – звуковий повтор, що відіграє композиційну (організаційну) роль у вірші [6, с. 12; 8, с. 248; 9, с. 21] – російське й українське літературознавство;
- рима – розташування однакових звуків на кінці слів [7, с. 27] – французьке літературознавство;
- рима – застосування близькозвучних закінчень з естетичною, мнемотехнічною, ритмічною і т. п. метою [7, с. 31] – українське літературознавство.

Як бачимо, підходи до рими неоднакові: вона співвідноситься зі словами чи сегментами слів, вважається акустичним враженням або ж узагалі стилістичним прийомом. Тож сучасні лексикографи виходять за рамки традиційного визначення подібних праць як „словників рим” і пропонують інші – наприклад, „Словарь русских созвучий” С. Федченка.

Для подальшого аналізу зупинимося на термінах, якими й будемо оперувати:

- **рима** – співзвучність закінчень двох або більше слів у віршових рядках (як у середині, так і на їх кінці);
- **римокомпоненти** – співзвучні частини слів, що римуються (*небога – підлога – якомога; мета – тіснота – пальта – густа*) [пор. 4, с. 141];
- **римовий індекс** – наголошений голосний римокомпонента з наступним(и) приголосним(и) або з попереднім приголосним, якщо римокомпонент являє собою відкритий склад з опорним приголосним (*репліка – тепла – причепливо*) [пор. 3, с. VII];
- **римове слово** – слово, яке містить певний римокомпонент;

- **римова пара** – два слова, об'єднані римою;
- **римове гніздо** – три і більше слів, об'єднаних римою;

Отже, об'єктом лексикографування в словнику рим є римові пари або гнізда, згруповані навколо римокомпонентів чи римових індексів, рідше – іншим способом.

Словник рим (інші назви римарій, римівник, римословник) – особливий тип лексикографічної праці. Найперше, його специфіка полягає в тому, що кожен укладач розв'язує питання побудови словника по-своєму – відповідно до поставлених завдань і залежно від розуміння самого терміна „рима”. У зв'язку з цим тип римарія важко визначити. За способом організації лексичного матеріалу його найчастіше розглядають як підтип інверсійного словника [13, с. 10] або як тип, близький до цього словника [14, с. 564] (до речі, допомагає добирати римові пари та гнізда й сам інверсійний словник). Однак реєстр може бути й алфавітний, як-от у „Словнику рим М. Ю. Лермонтова”, де римові пари подаються згідно з початком слів. Не співвідносяться з нормативним алфавітом і словники, укладені за авторськими звуковимим системами („Словник рим української мови” С. Караванського). Потреба в пошуках нетрадиційних способів писемного відтворення слів цілком виправдана, адже рима ґрунтується не на зоровому, а на слуховому сприйнятті, і тому в ідеалі, по-перше, словник рим має враховувати фонетичний запис слів, а по-друге, відстань між близькозвучними словами в такому словнику повинна бути незначною – для зручності користувачів.

Шукати рими можна і в інших словниках синтетичного характеру з алфавітним реєстром. Наприклад, „Словарь языка русской поэзии XX века” подає всі засвідчені контексти вживання поетичної лексики з опрацьованих джерел. У разі, коли реєстрове слово є римованим, у дужках фіксується його відповідник з ремаркою „рфм.” Таким чином, наприклад, до лексеми *голова* подано 37 словоформ, що римуються з різними формами цієї лексеми (*голов – столов, голова – слова, за голову – олово, головою – домовою, головою – удвою* тощо) [12, с. 113–118]. Крім того, римові пари (щоправда, не виділені) є в самих цитатах: *Вышел парень, поклонился кучерявой головой: «Ты прощай ли, моя радость, я женюсь на другой»* (С.Єсенін); *Синь – в сапогах, Синь – в головах...* (М.Цветаєва) [12, с. 119].

Структура словникової статті римаріїв може бути як традиційно двобічною, з лівою і правою частинами („Полный словарь русских

рифм” Н. Абрамова, „Български римен речник”, „Словник українських рим” А. Бурячка та І. Гурина й інші), так і табличною з різною кількістю граф, де можлива паспортизація римових пар (гнізд), а також де відбиваються версифікаційні й частотні показники рим або й граматичні ознаки римованих слів („Słownik rymów Stanisława Trębeckiego”, „Словник рим С. Гребінки” І. Гурина, „Словник рим української мови” С. Караванського та ін.).

У лівій частині словників зі статейною структурою, як правило, міститься римокомпонент. Ця реєстрова одиниця не є ані морфемою, ані лексемою. Виходячи із класифікації А. Цивіна, який за складом заголовного словникового блоку розподіляє лексикографічні праці на лексикони і фразарії [15, с. 103], словники рим зі статейною структурою слід відносити до лексиконів. Вони, у свою чергу, диференціюються на глосарії та морфемарії. Тож, на нашу думку, слід додати третій вид словників-лексиконів – римарії, тим паче, що зберігається терміновірна модель (глосарій – морфемарій – римарій). Отже, надалі користуватимемося терміном „римарій” на позначення лексикографічних праць із римокомпонентами в заголовній позиції.

Права частина римаріїв містить римові пари або римові гнізда, тобто слова з тотожними або співзвучним кінцевими частинами, а також посилання на інші статті з тим самим або дуже близьким римовим індексом.

Римарій має своє коло користувачів – поетів-початківців і професіоналів, перекладачів, мовознавців, літературознавців, студентів-філологів. Відбиваючи якийсь окреслений часовий період, цей словник є своєрідним лексичним зрізом; він засвідчує акцентуаційні та орфоепічні особливості мови певного історичного етапу.

Римотворчі властивості мови постійно змінюються у зв’язку зі зміною підходів до рими (бажаність лише точних рим – допустимість неточних рим), еволюцією естетичних критеріїв (розуміння того, що є „естетичним”, „поетичним” і що є негідним поезії), розширеннях тематики поетичних творів, зміщеннях мовних норм, оновленням лексичного складу мови (перехід частини лексики в пасивний фонд і входження в активне вживання нової лексики). Урешті-решт, наповнення римарія залежить і від позалінгвальних чинників – наприклад, від рівня культури в суспільстві, від преференції іноземної мови. Якщо поети ХІХ ст. вводили в римову пару французьке слово або навіть формували пару із французьких слів – чи то в оригінальному

написанні, чи то в транслітерованому, – то поети кінця ХХ – початку ХХІ ст. удаються до англійських вкраплень.

Таким чином, потреба в нових римаріях виникає постійно. Перед лексикографами постають завдання, що є повсякчас актуальними:

- створення авторських римарій;
- створення загальномовного римарія, що відбиває мовні та літературні особливості певного періоду.

На часі стоїть питання укладання українського римарія кінця ХХ – початку ХХІ ст. Його основні засади:

- стрункість побудови;
- легкість у користуванні;
- розширення кола рим, уміщених у римарій (збільшення кількості дактилічних і гіпердактилічних, а також неточних рим; подання складених і макаронічних рим);
- наповнення реальною – не лише відбитою в академічних словниках – лексикою.

У римованій поезії одним із виявів майстерності є добір небанальних рим, що творяться при застосуванні незатертої, „свіжої” лексики. Пошук оригінальних рим ведеться різними шляхами: через використання онімів, архаїзмів та історизмів, неологізмів (у тому числі й авторських новотворів), жаргонної й діалектної лексики, дитячих слів, термінів, варваризмів та екзотизмів; через римування слова зі сполученням слів (складена рима) тощо. Отже, новий римарій має містити як літературну лексику, так і згадані лексичні групи, причому для збереження нормативного характеру словника слід виробити систему ремаркування римових слів і паспортизації прикладів.

Джерелом поповнення картотеки римарія може бути і поезія письменників, які увійшли в літературу набагато раніше зазначеного періоду (до 90-х років ХХ ст.): Л. Костенко, Д. Павличка, І. Драча, А. Мойсієнка, І. Жиленко, Д. Чередниченка та ін. (критерієм такого вибору є їхня творча активність у сучасній літературі), і поезія дев'яностників й авторів, чий імена стали відомі на межі тисячоліть: В. Неборака, О. Ірванця, Ю. Андруховича, О. Забужко, П. Мідянки, Н. Пішаківської, І. Андрусяка, В. Махна, О. Мамич, Н. Калениченко та ін.

Література

1. Абрамов Н. Полный словарь русских рифм. Словарь русских синонимов. – М.: Терра, 1996.

2. Анализ метаязыка словаря с помощью ЭВМ. – М.: Наука, 1982.
3. Български римен речник. – София: Наука и изкуство, 1967.
4. Гончарова Б. Звуковая организация стиха и проблемы рифмы. – М.: Наука, 1973.
5. Гурин І. Словник рим Є.Гребінки. – Миргород, 1982.
6. Жирмунский В. Рифма, ее история и теория. – Петроград, 1923.
7. Качуровський І. Фоніка. – К.: Либідь, 1994.
8. Квятковский А. Поэтический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1966.
9. Ковалівський В. Рима. Ритмічні засоби українського вірша. – К.: Рад. письменник, 1965.
10. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. – К.: Рад. школа, 1965.
11. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997.
12. Словарь языка русской поэзии XX века. / Отв. ред. В.Григорьев. – М.: Языки слав. культ., 2003. – Т.ІІ.
13. Украинский семантический словарь: проспект. – К.: Наук. думка, 1990.
14. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000.
15. Цывин А. К вопросу о классификации русских словарей. // Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 100 – 108.

Балог Валентина, к.ф.н.*
Інститут української мови (Київ)
УДК 161.2.81'374.72'22

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглянуто стан української комп'ютерної лінгвістики на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки. Оглядом подано інформацію про наукові установи, де працюють у галузі комп'ютерної лінгвістики, й основні здобутки науковців у цій галузі, а також коротко окреслено перспективи її розвитку.

Для українського мовознавства тема комп'ютеризації лінгвістичних досліджень не нова. На нашу думку, початком такого роду досліджень саме в лінгвоукраїністиці можна вважати Всесоюзну конференцію з проблем створення машинного фонду для автоматизованої системи

* © В. Балог, 2005